

HOE KANSRIJK IS DE GRAUWE KIEKENDIEF IN OOST-GRONINGEN?

Ben Koks

De Grauwe Kiekendief *Circus pygargus* is de laatste decennia de zeldzaamste van de drie in ons land broedende kiekendieven. Grootschalige ontginningen van woeste gronden en de intensivering van de landbouw brachten de Grauwe Kiekendief in Nederland op het randje van uitsterven (Zijlstra & Hustings 1992). De soort staat dan ook op de Nederlandse Rode Lijst (Osieck 1986).

In dit artikel zal de nadruk liggen op de recente ontwikkelingen zoals die zich vanaf 1989 in Oost-Groningen hebben voorgedaan. De bouwstenen voor deze bijdrage bestaan uit een beetje biometrie, broedbiologie, een muizencensus en een gezonde dosis inventarisatiewerk.

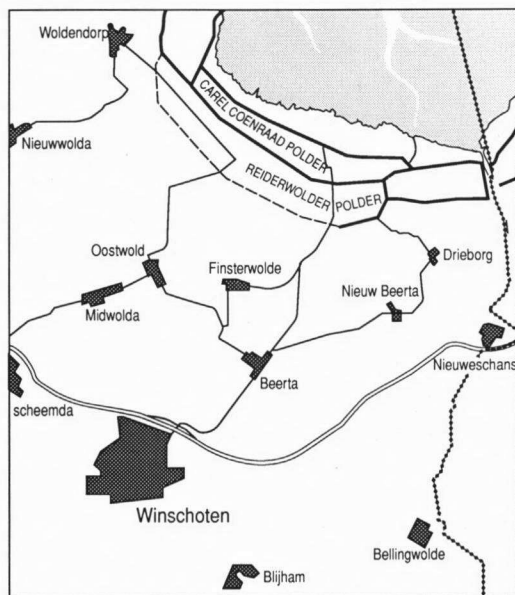
DE MEERJARIGE BRAAKLEGREGELING

Het grootste deel van de oppervlakten braakakkers is in het Oldambt te vinden. De reden hiervoor is dat de zware klei van het Oldambt ongeschikt is voor de teelt van veel akkerbouwgewassen. Daarom zijn granen een onmisbare schakel in het Oldambster bouwplan. In 1988 nam de E.G. een belangrijk dubbelbesluit in een poging de overproductie in de graansector weg te werken. De "braaklegregeling 1988" (ook wel "set-asideregeling") was het antwoord van de politiek op de genoemde overschotten. Mede doordat de vergoeding in de beginjaren aantrekkelijk was voor akkerbouwers met veel wintergranen in het bouwplan sloeg de regeling in het Oldambt goed aan.

HET ONDERZOEKSGBIED

De Carel Coenraad- en Reiderwolderpolder kregen vanaf 1990 landelijke bekendheid doordat juist hier de effecten van de grootschalige

braaklegging zich het duidelijkst openbaarden (Eibers 1992, Koks & van 't Hoff 1991, Vermeer 1992). Ook werden baltende broedparen gesignaleerd met de herkenbare contouren van Nieuwolda, Oostwold, Finsterwolde, Nieuw Beerta, Oudeschans, Bellingwolde en Blijham als horizon. Over deze horizon nog even het volgende: over het algemeen zijn de broedparen in de meest uitgesproken open delen van het akkerlandschap van Oost-Groningen gevonden. Dit deel van Nederland behoort tot één van de meest grootschalige open regio's van ons land. De schaars aanwezige bebouwing, het geringe aantal bosjes en dijken vormen feitelijk de enige onderbrekingen van deze openheid. In figuur 1 zijn de contouren van het onderzoeksgebied weergegeven.

Figuur 1. Het onderzoeksgebied.

METHODE

Er is maar één methode om een gebied met de oppervlakte van Oost-Groningen op Grauwe Kiekendieven te inventariseren. Deze methode laat zich samenvatten onder de kreten tijdrovend, veel kilometers en een beetje geluk. De datumgrenzen zoals vermeld in de handleiding van het BSP-project (van Dijk 1993) zijn gebruikt om onduidelijke gevallen te interpreteren. Van het grootste deel van de broedparen kon het nest worden opgespoord. Balts, het slepen met nestmateriaal, prooi-overdracht en een gesprek met een akkerbouwer zijn doorgaans toereikend om een broedpaar definitief vast te stellen. Nesten werden overigens over het algemeen met twee of meer personen gevonden. Aanwijzingen van een vogelaar met een telescoop waren in veel gevallen zeer waardevol.

Om het belang van de braakgelegde akkers aan te tonen werd de muizenpopulatie bemonsterd. Deze muizencensus werkt volgens de methode van Hörnfeldt (1978) en is overgenomen van de RUG/RWS (Beemster & Dijkstra 1991). Een vangsessie duurt 4 dagen.

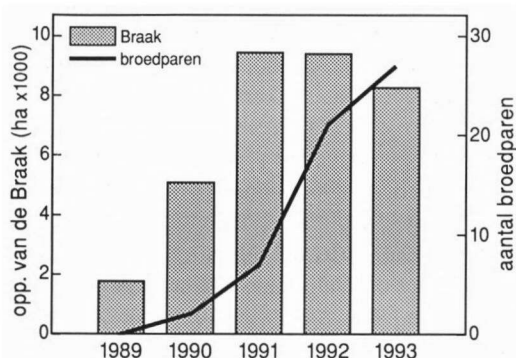
De weersomstandigheden in de jaren 1990-1993 waren wisselend. Op 1990 en 1992 viel weinig commentaar te leveren. De zomer van 1991 was echter overwegend koud, terwijl de nazomer van 1993 letterlijk in het water is gevallen. De grote hoeveelheid regen heeft het zoeken naar broedparen er niet eenvoudiger op gemaakt.

RESULTATEN

Aantallen

In 1989 is het eerste jaar dat veel medewerkers van de Akkervogelwerkgroep steekproefsgewijs het meest kenmerkende deel van de provincie Groningen introkken (van Scharenburg *et al.* 1990). In dat jaar is niet één Grauwe Kiekendief in het broedseizoen gemeld. In 1990 zijn de eerste broedparen in Oost-Groningen opgedoken. De twee broedgevallen in de Carel Coenraadpolder en de omgeving van Nieuw

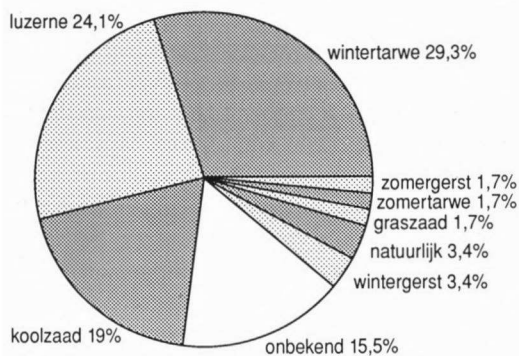
Beerta markeren het begin van een comeback in de Oostgroninger akkers (Koks & Koffijberg 1990). In 1991 verschenen er drie broedparen aan de rand van de Dollard (Koks & van 't Hoff 1991). Uit nagekomen informatie bleek dat gedurende de zomermaanden onafgebroken Grauwe Kiekendieven zijn waargenomen in de omgeving van Nieuwolda-Midwolda, Finsterwolde-Nieuw Beerta, Bellingwolde-Oudeschans en Scheemda-Meeden. Het aantal broedparen kan voor 1991 derhalve op minimaal zeven paar worden gesteld. In 1992 is het veldwerk grondiger aangepakt dan in de twee voorgaande jaren. Het aantal vastgestelde broedparen kwam uit op 21. Voor het eerst doken er toen ook een paar broedparen in de Veenkoloniën op. In 1993 kon het aantal van 27 paar in de boeken worden bijgeschreven. Opvallend is dat vrijwel alle locaties uit voorgaande jaren nu ook weer bezet waren. Nieuwe locaties werden vastgesteld in de omgeving van Wagenborgen-Delfzijl, de Johannes Kerkhovenspolder, de omgeving van Noordbroek, Klein Ulsda-Beerta en tussen Blijham en Vriescheloo. Het is wel zeker dat er in de jaren 1990-93 broedparen over het hoofd zijn gezien. Aan de ene kant betreft het broedgevallen die in de eifase zijn mislukt en nadien snel uit beeld verdwijnen. Met name nesten in luzerne zijn erg kwetsbaar. Aan de andere kant zijn de Veenkoloniën door tijdgebrek slechts matig onderzocht. Broedgevallen bij Alteveer en Veelerveen geven echter aan dat ook op de zandgronden broedparen zijn gehuisvest. De uitspraak dat broedparen gemakkelijk over het hoofd kunnen worden gezien wordt ondersteund door de melding van een zeer laat geval bij Scheemda. Hoewel dit gebied door diverse (ervaren) vogelaars grondig is bekeken, werd het nest, met daarin drie jongen, door een akkerbouwer gevonden. Op deze locatie is voor deze nestvondst slechts sporadisch een mannetje waargenomen. In figuur 2 is de toename van het aantal broedparen weergegeven.

Figuur 2. De oppervlakten meerjarige braak in Oost-Groningen en de ontwikkeling van het aantal broedparen van de Grauwe Kiekendief in de jaren 1989-1993.

Gewaskeuze

Het grootste deel van de paren broedt in akkerbouwgewassen. In figuur 3 is weergegeven in welke mate de nesten over de verschillende gewassen zijn verdeeld. Met name in wintertarwe, luzerne en koolzaad zijn veel nesten gevonden. Slechts twee nesten zijn in een natuurlijke vegetatie vastgesteld. In Oost-Groningen is om deze reden veel gedaan aan nestbescherming. Een groot deel van de legfels zou anders door oogstwerkzaamheden worden vernietigd. Nestbescherming is dan ook een voorwaarde om enig broedsucces te garanderen (zie ook Eibers 1992).

Figuur 3. Nestplaatskeuze van de Grauwe Kiekendief in Oost-Groningen (n=57).

Voedsel

Een van de interessante vragen rond de Grauwe Kiekendief in Oost-Groningen betreft de voedselkeuze van deze soort in relatie tot de braaklegging van landbouwgronden. Uit zichtwaarnemingen, braakbal- en prooiresten bij de nesten blijkt dat de veldmuis in Oost-Groningen verreweg de talrijkste prooi is (tabel 1). Ongeveer 17% van de prooien bestaat uit vogels. Eén waarneming van een bosspitsmuis is opmerkelijk. Deze soort is te herkennen op één van de dia's van Hans Hut. De Kokmeeuw betreft een nestjong afkomstig van de Dollardkwelders. De drie Spreeuwen waren alle onvolwassen exemplaren. Groepjes Spreeuwen bevolken medio juni-juli de akkers. Eenmaal is waargenomen dat een wijfje aan een konijn zat te eten. Het is onduidelijk in hoeverre deze prooi door haar zelf is gevangen. Vast staat dat konijnen wel vaker door Grauwe Kiekendieven worden geslagen (Schipper 1973, Underhill-Day 1993).

Tabel 1. Prooïspectrum van de Grauwe Kiekendief in het onderzoeksgebied in de jaren 1992-93 (n=105).

Mol	1	Kokmeeuw	1
Bossplitsmuis	1	Graspleper	7
Veldmuis	82	Veldleeuwerik	2
Dwergmuis	2	Gele Kwikstaart	3
Konijn	1	Spreeuw	3
		vogel sp.	2

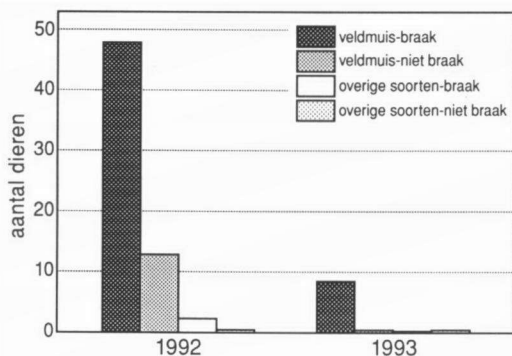
Muizencensus

Om het belang van de meerjarige braakgelegde akkers voor roofvogels aan te kunnen geven is in maart 1992 een begin gemaakt met het vangen van muizen. Er is gevangen in braakakkers van verschillende ontwikkelingsstadia. Om een vergelijking mogelijk te maken zijn er tevens vangsten gedaan langs wegen, sloten, dijken en gewasstoppels. In het kader van dit artikel zijn de volgende resultaten van belang (figuur 4). In de eerste plaats blijkt dat vangplaatsen in braakakkers aanzienlijk meer veldmuizen herbergen dan de overige vangplaatsen, in de tweede plaats dat het aantal veldmuizen in de

zomers van 1992 en 1993 duidelijk van elkaar verschilt.

Broedsucces

Ook het broedsucces in 1992 en 1993 is verschillend (tabel 2). Hoewel het aantal eieren per legsel in 1993 iets lager lijkt te liggen, manifesteert het verschil tussen beide jaren zich voornamelijk in het aantal uitgevlogen nestjongen per succesvol legsel. Bij diverse legfels is vastgesteld dat één of meer nestjongen door meer uit de kluiten gewassen nestgenoten waren opgevreten.

Figuur 4. Resultaten muizencensus Oost-Groningen augustus 1992-1993.

Tabel 2. Broedresultaten van de Grauwe Kiekendief in Oost-Groningen in 1992 en 1993.

	1992	1993
aantal eieren	4,36 ± 0,92	4,10 ± 0,86
aantal nestjongen	3,89 ± 1,05	2,62 ± 1,04

DISCUSSIE

Waar komen de vastgestelde broedparen in Oost-Groningen vandaan? Van een gezonde populatie kon in Nederland al reeds langere tijd niet worden gesproken (Zijlstra & Hustings 1992). In Duitsland broeden de laatste jaren zo'n 100 paar Grauwe Kiekendieven. Het merendeel hiervan zit in Sleeswijk Holstein (Clemens 1993). Aansluitend bij deze populatie zijn er nog kleine populaties in Denemarken en Zweden te vinden. Het gaat hier om respectie-

velijk 25-34 paar (pers.med. Lars Maltha Rasmussen) en 50-60 paar (Rodebrand 1993). In het zuiden begint in Lotharingen de omvangrijke Franse populatie (Cramp & Simmons 1983). Het is mogelijk dat zowel doortrekkers uit de noordelijke populaties als verdreven exemplaren uit de zuidelijke populatie in Oost-Groningen zijn neergestreken.

Is het toevallig dat de opleving van de Grauwe Kiekendief in Nederland juist in het Oldambt en in mindere mate in de Veenkoloniën heeft plaatsgevonden? Kennelijk wordt in deze akkerbouwgebieden aan een aantal belangrijke randvoorwaarden voldaan.

Het is in ieder geval duidelijk dat een groot aantal broedparen in akkerbouwgewassen broedt (figuur 3). Dit is een situatie die voor de meeste Europese landen opgaat (Zijlstra & Hustings 1992). Het opvallende van de Oost-groninger situatie is dat er veel in luzerne wordt gebroed.

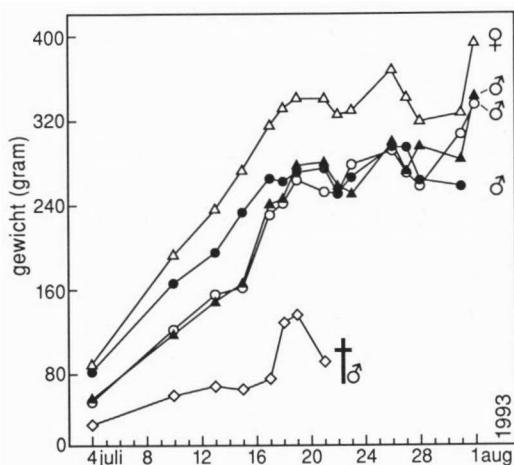
Uit figuur 4 bleek reeds dat er grote verschillen zijn tussen braakgelegde akkers en andere potentiële muizenbiotopen in het akkerbouwgebied. Uit tabel 1 blijkt dat de veldmuis verreweg de talrijkste prooi is. Dit is interessant omdat de Grauwe Kiekendief in veel gebieden vooral vogels eet (Schipper 1973, Underhill-Day 1993). Een belangrijk deel van de studie van Schipper is in Flevoland uitgevoerd. Dit maakt een globale vergelijking met de Oost-groningse situatie mogelijk. Ongeveer één derde van het voedsel bestond in Flevoland uit onvolwassen en volwassen Veldleeuwerikken. In 9% van de gevallen (n=66) zijn veldmuizen als prooi vastgesteld. Interessant is het voorkomen van nestjongen van één van de drie soorten plevieren *Charadrius sp.*, Grutto en Kluut. Ruim 80% van de prooien in Flevoland in 1971 bestond uit vogels (Schipper 1973). De studie van Underhill-Day in Engeland (1993) heeft eveneens in een open akkerbouwgebied plaatsgevonden. Op een totaal van 187 prooien zijn 147 vogels (79%) gevonden. Ook hier is de Veldleeuwerik verreweg de talrijkste prooi. Ook echte akkervogels als Graspieper en Grauwe Gors ontbraken niet in dit onderzoek. Veld-

muizen zijn in 5% van de gevallen geslagen (Underhill-Day 1993). Dat vogels niet overal een onmisbaar deel van het menu uitmaken wordt onder andere door Ivanovsky (1993) duidelijk gemaakt. In een studiegebied in Wit-Rusland bedraagt het percentage veldmuizen 90%. Het is gezien de deplorabele staat van de Oosteuropese economie aannemelijk dat het braak laten liggen van landbouwgronden in Wit-Rusland een normale gang van zaken is. Ook Butet & Leroux (1988) laten zien dat Grauwe Kiekendieven niet uitsluitend in vogels geïnteresseerd zijn. Het studiegebied aan de Franse westkust herbergt een aanzienlijk deel van de Franse populatie Grauwe Kiekendieven en kent een extensief agrarisch beheer. Veldmuizenplagen zijn hier een regelmatig terugkerend verschijnsel. In twee opeenvolgende jaren bedroeg het percentage veldmuizen dat bij de nesten werd gebracht respectievelijk 53 en 91. Ook het broedsucces varieerde sterk tussen de beide jaren. In het jaar met weinig veldmuizen vlogen er $1.37 (\pm 0.42)$ nestjongen uit, in het jaar met veel veldmuizen $2.27 (\pm 0.43)$ per succesvol legsel (Butet & Leroux 1988).

Ook in Oost-Groningen is de veldmuis verreweg de talrijkste prooi (tabel 1). Het is eveneens duidelijk dat er tussen 1992 en 1993 grote verschillen zijn in de dichtheden (figuur 4). Aannemelijk is dan ook dat het slechtere broedresultaat in 1993 te wijten is aan het in elkaar storten van de populatie in dat jaar.

Onduidelijk is wat de invloed is geweest van het zeer natte weer in de maanden juli en augustus 1993. Schipper (1973, 1978) meldt dat zowel ondervoeding als onderkoeling van de nestjongen in perioden van langdurige regen kan plaatsvinden. Dit is ook in een aantal gevallen in Oost-Groningen gebeurd. Wat een langdurige periode van regenval voor een legsel kan betekenen wordt in figuur 5 aangegeven. Het betreft hier een geval met vijf nestjongen in de buurt van Blijham. Dit nest werd op 4 juli gevonden. Hoewel er in de eerste twee weken na de vondst het een en ander aan neerslag was gevallen, groeiden vier van de vijf nestjongen goed. Het kleinst exem-

paar (no. 518) redt het ondanks een flinke inhaalmanoeuvre niet. Dit mannetje wordt door de overige nestjongen opgevreten. Ook de andere drie mannetjes en het ene wijfje kregen het nog moeilijk. De prooiaanvoer stagneert met name rond 31 juli. Een kortdurende periode met mooi weer was voldoende om het gewicht weer fors te laten toenemen. Een dag na de laatste meting konden de vogels vliegen. Dit voorbeeld geeft aan dat weersomstandigheden een belangrijke rol kunnen spelen op de conditie van de nestjongen.

Figuur 5. Gewichtstoename van een broedsel Grauwe Kiekendieven bij Blijham in 1993.

In dit artikel is getracht globaal te schetsen hoe de kleine populatie Grauwe Kiekendieven Oost-Groningen in elkaar zit. Het geeft tevens aan dat ook de grootschalige landbouw zoals die nu in Oost-Groningen wordt bedreven perspectieven biedt voor bepaalde aan cultuur gebonden natuurwaarden. De meerjarige braaklegregeling kan in combinatie met een ecologisch netwerk van extensief beheerde akkerranden van grote betekenis zijn voor vogels in het cultuurlandschap. Voorwaarde voor deze natuur in de zogenaamde "witte gebieden" is wel dat de uit het zuiden oprukkende bioindustrie, uit het westen oprukkende bloembollenteelt en de plannetjes van lokale politici (kunstmatige meren, oefenterreinen) buiten de deur

Gauwe Kiekendief.

Foto Hans Hut

worden gehouden. De vraag die in de titel wordt gesteld kan daarom niet zo eenvoudig worden beantwoord. Het lijkt niet moeilijk om natuurwaarden in de uitgestrekte Groninger akkerbouwgebieden te verstevigen. De consequentie is dat er keuzes gemaakt moeten worden. En dat is nu net waar het regelmatig aan schort.

DANKWOORD

Op de eerste plaats is een woord van dank

richting de Oost-Groninger akkerbouwers hier zeker op z'n plaats. Ditzelfde gaat ook op voor het personeel van de drogerij "B.V. Oldambt". Zonder hun positieve instelling was het veldwerk zeker niet zo plezierig verlopen.

Een groot aantal vogelaars zijn actief betrokken geweest bij dit project. Zonder de rest tekort te willen doen zou ik Ina van der Beld, Peter de Boer, Jan van 't Hoff, Hans Hut, Marinix Jonker, Kees van Scharenburg en Erik Visser willen bedanken voor hun inzet voor, tijdens en na het veldwerk. De provincie Groningen verstrekke een subsidie voor dit onderzoek.

LITERATUUR

- Beemster N. & C. Dijkstra 1991. Roofvogels in de Nederlandse wetlands variaties in voedselaanbod: woelmulzen. Voortgangsrapport Rijksuniversiteit Groningen/Rijkswaterstaat 1989-1990.
- Butet A. & A.B.A. Leroux 1988. Incidence of the fluctuation of Field Vole *Microtus arvalis* population in the reproduction of the Montagu's Harrier *Circus pygargus*. Third Int. Wetlands Conf. Rennes.
- Clemens C. 1993. Breeding Results and Habitat Selection of the Montagu's Harrier in Germany. Proceedings International Montagu's Harrier *Circus pygargus* Conference. Kiel-Raisdorf 1-2 July.
- Cramp S. & K.E.L. Simmons (red.) 1983. Birds of the western Palearctic, vol. 2. Oxford University Press Oxford.
- van Dijk A.J. 1993. Handleiding SOVON Broedvogelonderzoek. SOVON, Beek-Ubbergen.
- Elbers A. 1992. Veldmulzen te over voor Grauwe Kieken dieven op Oostgroninger akkers. Vogels 71: 8-11.
- Hörmfeldt B. 1978. Synchronous population fluctuations in voles, small game, owls and Turaremia in northern Sweden. Oecologia 32: 141-152.
- Ivanovsky I. 1993 Montagu's Harrier in Belorussia. Proceedings International Montagu's Harriers Conference. Kiel-Raisdorf 1-2 July.
- Koks B. & K. Koffijberg 1990. Broedgeval van een Grauwe Kieken dief in de Dollardpolders. De Grauwe Gors 18(4): 23-24.
- Koks B. & J. van 't Hoff 1991. Steppeachtige taferelen langs de Dollard. De Grauwe Gors 19 (3): 21-31.
- Osleck E. 1986. Lijst van bedreigde en karakteristieke soorten in Nederland. Vogelbescherming Zeist.
- Rodebrand S. 1993. The Montagu's Harrier *Circus pygargus* in Sweden. Proceedings International Montagu's Harrier Conference. Kiel-Raisdorf 1-2 July.
- van Scharenburg K., J. van 't Hoff, B. Koks & A. van Klinken 1990. Akkervogels in Groningen. Avifauna Groningen/SOVON.
- Schipper W.J.A. 1973. A comparison of prey selection in sympatric Harriers *Circus* in Western Europe. Le Heraut 63: 17-120.
- Schipper W.J.A. 1978. A comparison of breeding ecology in three European Harriers *Circus*. Ardea 66: 77-102.
- Underhill-Day J.C. 1993. The foods and feeding rates of Montagu's Harriers *Circus pygargus* breeding in arable farmland. Bird Study 40: 74-80.
- Vermeer T. 1992. Roofvogelparadijs: braaklegging in het Oldambt. Noorderbreedte 93: 12-14.
- Zijlstra M. & F. Hustings 1992. Teloorgang van de Grauwe Kieken dief *Circus pygargus* in Nederland. Limosa 65: 7-18.